

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Чобанюк Марія Миколаївна

УДК 809.1

**СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
В АНГЛОМОВНОМУ (АВСТРАЛІЯ, КАНАДА, США) НАУКОВОМУ
СВІТІ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ**

Спеціальність 10.01.06 – теорія літератури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2007

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі іноземних мов та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор,
Андрусів Стефанія Миколаївна,
завідувач кафедри української літератури
Люблінського Католицького університету
імені Івана Павла II (Польща)

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Зиморя Микола Іванович,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Дрогобицького державного педагогічного університету
Імені Івана Франка

Левчук Тереза Петрівна,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри теорії літератури, зарубіжної літератури
та журналістики Волинського державного університету
імені Лесі Українки

Захист відбудеться "23" листопада 2007 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: 46027, Тернопіль, вул. Кривоноса, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (вул. М.Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027)

Автореферат розіслано "22" жовтня 2007 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гижий В.Л.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Історія літературознавства української діаспори – багатоаспектне суспільно-культурне явище, в якому наука про мистецтво слова посідає чільне місце. Участь західних учених, зокрема літературознавців, у науково-культурному житті України в останні роки стає дедалі активнішою і помітнішою, істотно впливаючи на формування концепцій і спонукаючи до перепрочитання як класичної української спадщини, так і аналізу сучасного літературного процесу.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена тим, що досвід західного українознавства недостатньо вивчений у "материковій" науці про літературу, а також тим, що і сьогодні не вщухають методологічні дискусії щодо доцільності адаптації та екстрополяції західних методологій на український ґрунт.

Засвоєння досвіду діаспорної україністики для нас важливе у багатьох аспектах. По-перше, зарубіжні вчені мали змогу користуватися архівами, матеріали яких були недоступні для науковців у радянській Україні. По-друге, у своїх дослідженнях зарубіжні літературознавці використовували західні теорії та методології, що, своєю чергою, теж було заборонено у підрадянському літературознавстві. Осмислення інтерпретаційних стратегій та методологій, на які спираються філологи діаспори, є актуальною проблемою вітчизняної науки про літературу, позаяк дає можливість розширити наукові горизонти сучасного українознавства.

Важливе місце у західній науці про літературу посідають англomовні публікації літературознавців-україністів. Ці дослідження вирізняються об'єктивним аналізом конкретних проблем літературного процесу, автори звертаються до творчості знакових постатей та явищ "материкової" культури, в тому числі заборонених у Радянській Україні. Це праці Г.Костюка, Б.Кравціва, Ю.Лавріненка, Ю.Луцького, Є.Маланюка, Л.Онишкевич, Є.-Ю.Пеленського, Я.Розумного, Б.Рубчака, Л.Рудницького, І.Фізера, Ю.Шереха, О.Черненко та молодшого покоління англomовних літературознавців: Г.Грабовича, О.Ільницького, М.Павлишина, Н.Пилип'юк, М.Шкандрія.

Упродовж останніх десятиліть тексти цих учених доходили до нас різними шляхами. З одного боку, українська діаспора передавала на Батьківщину книги як приватним особам, так і в бібліотеки; з іншого – завдяки опублікуванню низки важливих праць зарубіжних філологів в Україні, серед яких "Історія української літератури" Дмитра Чижевського – 1994, статті та монографії Івана Фізера ("Психолінгвістична теорія Олександра Потебні" – 1993), Юрія Луцького ("Між Гоголем і Шевченком" – 1998, "На перехресті" – 1999, "Літературна політика в радянській Україні" – 2000, "На сторожі" –

2002, "Роки сподівань і втрат" – 2004 (що містить автобіографію Ю.Луцького та його Щоденник), Григорія Грабовича ("Шевченко як міфотворець" – 1992, доповнене видання 1998), "До історії української літератури" – 1997), вибраних розвідок Леоніда Плюща ("Екзод Тараса Шевченка"– 2001), Марка Павлишина ("Канон та іконостас" – 1997), Остапа Тарнавського ("Відоме й позавідоме" – 1999), Олега Ільницького ("Український футуризм 1914 – 1937" – 2003), Мирослава Шкандрія ("В обіймах імперії" – 2004, "Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років" – 2006) та інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тему дисертаційного дослідження узгоджено з науковим планом та загальним профілем літературознавчих досліджень ("Сучасні тенденції розвитку професійної термінології у галузі природничих і гуманітарних наук та шляхи її перекладу рідною мовою") кафедри іноземних мов та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Тема затверджена на засіданні Бюро Наукової Ради НАН України з проблеми "Класична спадщина та сучасна художня література" (протокол № 4 від 14 грудня 2004 року).

Об'єктом дисертації є літературознавчі розвідки Юрія Луцького, Івана Фізера, Олега Ільницького, Григорія Грабовича, Марка Павлишина, Мирослава Шкандрія, а також праці, які репрезентують найавторитетніші на Заході методології дослідження літератури: міфологічну (архетипну) критику та структурну антропологію ("Шевченко як міфотворець" Г.Грабовича), рецептивну естетику ("Канон та іконостас" М.Павлишина), постколоніальну критику ("В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби" М.Шкандрія).

Предмет наукової роботи – теоретико-літературознавчий дискурс в англomовній україністиці кінця ХХ початку ХХІ століття, передовсім у країнах поселення післявоєнної еміграції – Сполучених Штатах Америки, Канаді, Австралії, до створення якого були причетні переважно такі вчені українського походження, як Юрій Луцький, Іван Фізер, Григорій Грабович, Олег Ільницький, Мирослав Шкандрій, Марко Павлишин .

Метою дослідження є аналіз та спроба систематизації методологій і дослідницьких стратегій у літературознавчих текстах Юрія Луцького, Івана Фізера, Григорія Грабовича, Марка Павлишина, Олега Ільницького, Мирослава Шкандрія.

Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань:

- конспективно викласти історію українського літературознавства в англomовних країнах (Австралії, Канаді, Сполучених Штатах Америки);

- осмислити український літературний процес ХХ століття через призму літературознавчого дискурсу західних науковців;
- з'ясувати особливості аналізу творчості Т.Шевченка у контексті міфологічної критики в англомовному світі;
- проаналізувати спосіб прочитання текстів української літератури під кутом зору рецептивної естетики на основі дослідження Марка Павлишина "Канон та іконостас";
- дослідити інтерпретаційний потенціал постколоніальної критики у праці Мирослава Шкандрія "В обіймах імперії. Російська та українська літератури новітньої доби";
- з'ясувати, як зазначені методології взаємодіють із сучасним українським літературознавством;
- простежити особливості впливу західних методологій та дослідницьких стратегій на розвиток сучасної української гуманістики;

Наукова новизна. Дисертаційна праця є першим системним дослідженням історії та методології українського літературознавства в англомовному світі (Австралія, Канада, США), зокрема у ракурсі зіставлення та аналізу трьох основних західних методологій (міфологічної критики, рецептивної естетики, постколоніальної критики), що слугує взірцем формування багатоаспектного наукового дискурсу у галузі літературознавчо-культурологічних студій.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці загальних лекційних курсів, семінарів, розробці спецкурсів бакалаврських і магістерських програм вищої школи, спецкурсів з проблем української еміграції, а також при створенні нових підручників і навчальних посібників з історії українського літературознавства та критики.

Теоретико-методологічна основа ґрунтується на дослідницьких принципах системного, історичного, порівняльно-типологічного аналізу. Використані в дисертації методи дослідження зумовлені специфікою завдання і матеріалу, а також станом теоретичного осмислення проблеми. Теоретико-методологічною базою дисертації послужили праці Г.Бгабга, У.Еко, В.Ізера, К.Леві-Строса, Е.Саїда, С.Слемон, Г.Ч.Співак, Г.Тіффін, І.Фізера, Н.Фрая, Ю.Шереха, Г.Р.Яусса, а також українських літературознавців – С.Андрусів, О.Галича, О.Веретюк, М.Гнатюка, Р.Гром'яка, Т.Гундорової, М.Зимомрі, М.Ільницького, О.Куцої, Б.Лановика, З.Лановик, М.Лановик, В.Марка, М.Моклиці, Л.Мороз, М.Наєнка, Л.Оляндер, Т.Салиги, Л.Сеника, А.Ткаченка, М.Ткачука та інших.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження було апробовано на засіданнях кафедри іноземних мов та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Основні положення дисертації оприлюднені

на методологічних семінарах факультету іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету, в доповідях на наукових конференціях та семінарах: всеукраїнській науковій конференції студентів та молодих учених "Перспективи та проблеми наук в умовах глобалізації" (Тернопіль, 2005); міжнародному науковому семінарі "Проблема "людина і влада" у літературі та культурі ХХ століття" (Дрогобич, 2006), всеукраїнській науково-практичній конференції "Українське слово мовами народів світу" (Дрогобич, 2007), "Проблема "sacrum & profanum" в культурі та літературі" (Дрогобич, 2007), VII всеукраїнській науково-теоретичній конференції "Українська література: духовність і ментальність" (Кривий Ріг, 2007).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 8 статтях за темою дисертаційного дослідження, з них 6 – у фахових виданнях, а також у публікаціях матеріалів наукових конференцій та семінарів.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, кожний з яких вміщує окремі підрозділи і пункти, двох додатків, висновків та бібліографії. Загальний обсяг дисертації 202 сторінки. Основний текст – 173 сторінки. Список літератури становить 238 найменувань.

ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обгрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його основні завдання, окреслено коло текстів, що слугують матеріалом для аналізу, а також вказано на зв'язок дисертації з академічними програмами та планами, окреслено методологічну основу дослідження, його теоретичне та практичне значення, подано відомості про апробацію положень дисертації, авторські публікації, що відображають її основний зміст.

У першому розділі – **"Українознавчий дискурс північноамериканського та австралійського літературознавства"** – подано основні відомості про зародження і розвиток українського еміграційного літературознавства та проаналізовано праці науковців-україністів, які пов'язані з літературним процесом в Україні.

У підрозділі 1.1. – **"Літературознавство української еміграції"** – охарактеризовано центри, установи, видання, які мають безпосередній стосунок до українського літературознавства Австралії, США та Канади. Йдеться, зокрема, про окремі віхи життя сучасних західних україністів (Ю.Луцького, І.Фізера, Г.Грабовича, М.Павлишина, О.Ільницького, М.Шкандрія), їхній творчий доробок та літературознавчі зацікавлення. Акцентується на тому, що згадані дослідники, здобувши гуманітарну освіту в університетах Європи та Америки, опанувавши сучасні літературознавчі методи, приклали свої теоретичні знання та навички до вивчення історії української літератури.

Саме завдяки їхнім працям англомовний читач та дослідник мав змогу відчутти літературні зв'язки та пізнати світ художнього українського слова.

У пункті 1.1.1. – *"Етапи розвитку українського літературознавства на еміграції, постаті, центри, установи, видання"* – підкреслено, що еміграційне літературознавство зароджувалося в Україні і лише через історичні обставини стало зарубіжним. У Німеччині, США, Канаді та інших країнах сформувалися своєрідні центри українського літературознавства. Важливу роль у консолідації зусиль письменників, що опинилися поза межами Батьківщини, відіграв Мистецький Український Рух (МУР), об'єднання українських письменників в еміграції "Слово", Українська вільна академія наук (УВАН), Наукове Товариство імені Тараса Шевченка (НТШ). Вони здійснювали і здійснюють велику наукову, просвітницьку та видавничу діяльність. Доповненням українського літературознавства в англомовному науковому світі є журнал "Сучасність". У згаданих центрах працювали такі відомі дослідники, як І.Костецький, Г.Костюк, Є.Маланюк, Ю.Лаврінченко, О.Тарнавський, Д.Чижевський, Ю.Шерех та багато інших. У своїх літературознавчих працях вони намагалися охопити і материкову українську літературу, і творчість письменників української діаспори.

У дослідженні зазначено, що впродовж своєї історії зарубіжне українське літературознавство зазнало певної світоглядної еволюції. Центральною темою розроблюваної в діаспорі історії української літератури була творчість Тараса Шевченка. Підкреслено, що у літературознавчому доробку західних науковців вагоме місце посідають праці, присвячені творчості видатних письменників XIX – початку XX століття (І.Франкові, Лесі Українці, О.Кобилянській та іншим), письменників 20 – 30-х років та сучасних митців (Ю.Андруховича, О.Забужко, В.Діброва та інших). До надбань діаспорних літературознавців зараховуємо і переклади творів українських класиків та сучасних літераторів. Акцентовано, що за кілька десятиліть ситуація в українському літературознавчому дискурсі в Америці змінилася: відійшло покоління людей, які намагалися "жити Україною" на американському континенті. Сьогодні дослідженням української літератури займаються університетські професори, які пишуть свої праці переважно англійською мовою, з тим, щоб за деякий час перевидати їх в Україні в перекладі українською мовою (науковий доробок І.Фізера, Ю.Луцького, Г.Грабовича, М.Павлишина, М.Шкандрія, О.Ільницького).

Звернено увагу на те, що розвиток університетських програмних курсів з українських студій у Канаді та Америці запроваджено тільки після Другої світової війни у зв'язку з впливом повоєнної еміграції (в Австралії такі центри виникли у 70 – 80-і роки

минулого століття). Велика кількість українознавчих студій англійською мовою не набула популярності, позаяк вийшла не в престижних виданнях (для західного світу це важливо).

У пункті 1.1.2. – *"Дискусії"* – йдеться про найбільш резонансні дискусії у науковому житті західної україністики, спричинені виходом у світ праці "Історія української літератури від початків до доби реалізму" Дмитра Чижевського (Г.Грабович – М.Павлишин) та акцентуванням проблеми постмодернізму в сучасній українській культурі (О.Ільницький – М.Павлишин – І.Фізер). Зазначено, що Г.Грабович свою працю "До історії української літератури Д.Чижевського" називає "рецензією і критикою" на "Історію української літератури" Д.Чижевського і вважає її вельми необхідною. Він наголошує на антиєфремовському пафосі "Історії", її вузько українському спрямуванні. Натомість Ю.Лавріненко, Ю.Шерех та інші науковці схиляються до думки, що праця Д.Чижевського є цінним вкладом у вивчення української літератури, а найбільша несправедливість полягає в тому, що саме ім'я Д.Чижевського пов'язують з поняттям "неповної" літератури. Підкреслено, що для сучасного українського літературознавства актуальними залишаються теоретичні дискусії навколо "Історії" Д.Чижевського у зв'язку з підготовкою десятитомного видання "Історії української літератури".

Констатується, що неоднозначне ставлення заокеанських учених до концепції постмодернізму в українській літературі викликало дискусію на сторінках літературознавчих видань як в Україні, так і поза її межами (І.Фізер, О.Ільницький, М.Павлишин). Зокрема, О.Ільницький вважає, що поки немає цілісного постмодерного суспільства, немає постмодернізму. М.Павлишин залишає це на розсуд читачеві: чи поділяти такий кут зору, чи допустити, що навіть у непостмодерному суспільстві певні аспекти культури можуть мати постмодерні риси. І.Фізер називає постмодернізм "терміном із нульовим значенням"¹. Він наголосив, що культурологічну ситуацію сьогодення семантично важко окреслити відповідним терміном, бо вона дуже розпливчата, доцентрова і позбавлена чітких атрибутів. У роботі зазначено, що ці дискусії поглиблюють проблематику дослідження в царині української літератури і дають нам ширше уявлення про інтенсивність пульсації діаспорної літературознавчої думки.

У підрозділі 1.2. – **"Літературний процес ХХ століття в осмисленні західного літературознавства"** (складається з пунктів – 1.2.1. – *"Українська література 20-х років в інтерпретації західних науковців"* та 1.2.2. – *"Погляди заокеанських україністів на літературний процес другої половини ХХ століття"*) – проаналізовано філологічний доробок науковців-україністів, пов'язаний з літературним процесом 20 – 30-х та 60 – 70-х років в Україні. Постулюється, що особлива увага західних науковців була зосереджена на

¹ Див. Фізер І. Постмодернізм: post / ante / modo – термін із нульовим значенням. – С. 117.

постаті та творчості М.Хвильового, літературній дискусії 1925 – 1928 років, авангарді 20-х років. Зазначено, що багато із літературного матеріалу згаданого періоду було вилучено з усіх підручників історій літератури, які виходили в радянській Україні після 30-х років. Таке ставлення до цього періоду спотворювало розуміння українського літературного процесу. Усе це усвідомлювали науковці Заходу, тому й намагалися виправити цю "помилку" історії, даючи об'єктивну оцінку окресленого періоду у своїх літературознавчих працях. Зокрема, творчість М.Хвильового, дискусії 1925 – 1928 років розглядаються як важливі віхи розвитку української культури.

У роботі зазначено, що західні вчені розглядали футуризм як оригінальне літературне явище, що залишило після себе велику кількість цікавих творів, а також як небуденну історичну подію, без якої не можна осмислити і зрозуміти найважливіші періоди української культури 1910 – 1920-х років. У праці "Український футуризм 1914 – 1930" О.Ільницький називає український "футуризм" синонімом усього авангарду, який уникав вузького трактування мистецтва і захищав свої національні особливості. Модерна література творилася в контексті багатьох мистецтв (театр, кіно, малярство). О.Ільницький приписує українському футуризму як руху певну місію: "Змінити орієнтацію української літератури й ввести її в ХХ сторіччя"². Науковець вважає, що футуристи завдяки радикалізмові проклали дорогу іншим письменникам-новаторам.

Відмічено, що досліджуючи українську літературу другої половини ХХ століття західні науковці дійшли до висновку, що партійна політика не в змозі викоринити неконформістські тенденції в її розвитку.

У другому розділі – **"Україніка як об'єкт дослідження в північноамериканській та австралійській науці про літературу"** – на матеріалі праць Г.Грабовича "Шевченко як міфотворець", М.Павлишина "Канон та іконостас", М.Шкандрія "В обіймах імперії. Російська та українська літератури новітньої доби" проаналізовано основні способи прочитання текстів української літератури крізь призму міфологічної критики, рецептивної естетики, постколоніальної критики та простежено особливості впливу згаданих методологій на розвиток сучасної гуманістики.

У підрозділі 2.1. – **"Особа та творчість Т.Шевченка крізь призму міфологічної критики та структурної антропології"** – з'ясовано особливості аналізу творчості Т.Шевченка у річищі міфологічної критики на північноамериканському континенті.

У пункті 2.1.1. – *"Літературознавчі горизонти міфологічної критики"* – зазначено, що в рамках структуралізму та структурної антропології літературознавство часто звертається до понять та термінології міфологічної критики. Констатується, що сучасна

² Ільницький О. Український футуризм 1914-1930 / Пер. з англ. Р.Тхорук. – Л.: Літопис, 2003. – С.17.

міфологічна (архетипна) критика відрізняється від міфологічної критики початку ХХ століття. Якщо раніше дослідники намагалися знайти міфологічний підтекст твору (метою пошуків було віднайдення класичного сюжету, мотиву, образу, що стали своєрідною основою твору), то тепер міфологічна критика значно розширила свої теоретичні завдання. Авторизація міфу, індивідуальне міфотворення, специфіка метафоротворення стали сьогодні першорядними питаннями для міфологічних досліджень. Міфокритичний підхід набуває популярності в українському літературознавчому середовищі. Про це свідчать праці відомих в нашій країні науковців О.Забужко, Т.Мейзерської, Є.Нахліка, Я.Поліщука, та інших.

У пункті 2.1.2. – *"Творчість Т.Шевченка як міфологічний феномен"* – аналізується міфологічна концепція творчості Т.Шевченка, представлена у монографії Г.Грабовича "Шевченко як міфотворець". Зазначено, що саме Г.Грабович першим заговорив про міфологізм у творчості Т.Шевченка. Методологічною базою для дослідження науковця послужили наукові теорії З.Фрейда, К.-Г.Юнга, К.Леві-Строса, В.Тернера, Н.Фрая та інші. Його праця "Поет як міфотворець" – це поєднання фрейдизму (зокрема психоаналізу) із структуралізмом. На думку вченого, міф складає "базовий код" поезії Т.Шевченка. Американський літературознавець називає Т.Шевченка істинним міфотворцем, "носієм міфу". Г.Грабович вважає, що міфологічне мислення дозволяло поету підняти художню модель світу, яку він "вибудовує" з конкретних образів, мотивів та елементів автобіографії, до рівня універсальної. Крім того, критик досліджує ставлення Т.Шевченка до влади і соціального устрою через призму опозиції, що представлена у творах поета як "образ ідеальної спільноти – суспільної структури".

У пункті 2.1.3. – *"Позиція міфологічної критики у питанні про інтерпретацію творчості Т.Шевченка"* – йдеться про реакцію українських науковців (материкових і діаспорних) на Грабовичеву міфологічну концепцію творчості Т.Шевченка.

Зазначено, що поява праці Г.Грабовича українською мовою викликала полеміку в українському літературознавстві. У роботі констатується, що проти міфологічної інтерпретації творчості Т.Шевченка як міфотворця виступили Я.Дзира, Б.Стебельський, В.Шевчук та інші, які вважають, що літературознавець розглядає поезію Т.Шевченка, нехтуючи фактами існування Української держави в козацькі часи та етнічної єдності нашої нації. Це призвело Г.Грабовича до думки, що в творах Т.Шевченка немає історичної основи. У дисертації відмічено, що в суперечках і дискусіях, які точилися навколо праці науковця, основне поняття міфу як важливої культурологічної парадигми сприймається не тільки як закономірне, а й необхідне для дослідження різних творчих здобутків літературного процесу. Відтак, розвідка Григорія Грабовича важлива в

теоретичному аспекті для тих, хто вивчає літературний міф у широкому контексті.

У підрозділі 2.2. – **"Українська література з погляду рецептивної естетики: Марко Павлишин "Канон та іконостас"** – проаналізовано спосіб прочитання згаданим автором текстів української літератури під кутом зору рецептивної естетики.

У пункті 2.2.1. – *"Інтерпретаційні горизонти Марка Павлишина"* – вміщено відомості про життєвий та творчий шлях літературознавця, подано дані про рецептивну естетику, на яку спирається науковець при інтерпретації творів української літератури.

Доведено, що за своїми літературознавчими орієнтаціями М.Павлишин близький до рецептивної естетики. Прихильники цього теоретичного дискурсу (Р.Яусс, В.Ізер, С.Фіш, Е.Герш) зміщують увагу з проблем творчості та літературного твору на питання його рецепції. Вихідна теза рецептивної естетики полягає в тому, що художній твір – це замкнута іманентна структура, а вся його багаторівнева структура зумовлена орієнтацією на реципієнта. У системі "автор – твір – читач" прихильники рецептивної естетики перейшли до вивчення читацьких реакцій, оцінок. Рецептивна естетика залишає за читачем право на своє бачення і розуміння тексту незалежно від авторських інтенцій.

У роботі зазначено, що в Україні проблема рецептивної естетики цікавила таких дослідників як Р.Гром'як, М.Ігнатенко, Г.Клочек, Г.Сивокінь. На особливу увагу заслуговує монографія М.Зубрицької «Номо legens: читання як соціокультурний феномен».

У пункті 2.2.2. – *"Модель "риторичної ситуації" в осмисленні М.Павлишина"* – розглянуто проблему розуміння парадигми тексту на рівні діалогу з контекстом. Теоретичне бачення літературного процесу М.Павлишин пов'язує з принципами риторики, яка передбачає і рецепцію (публіку), і риторика (письменника), а також виховний вислід їхньої "співпраці". Усі тексти, включно з літературними, мають риторичний характер. М.Павлишин розглядає "Енеїду" І.Котляревського за допомогою "моделі риторичної ситуації", де має місце оратор і публіка. Для усвідомлення літератури як процесу риторичного аргументування, вважає науковець, необхідно звертати увагу не тільки на "продуцента літератури" – автора, але також і на "споживача" – публіку. На думку дослідника, для визначення риторичної ситуації важливо знати: до яких літературних творів звикли читачі, якими є критерії їхнього естетичного смаку, які асоціації викликають у читачів певні стилі, образи, мотиви, жанри.

У дисертації показано, що М.Павлишин вважає ефективним засобом впливу на читацьку аудиторію представлення їй нових аргументів так, ніби їхній зміст уже давно відомий і тому правдивий. До такої форми аргументування критик зараховує "чесноту", яку називає терміном "ortum": відповідність до ситуації. На думку дослідника, художне

апелювання до цих "чеснот" і є квінтесенцією "особливого мистецтва" І.Котляревського. У громадській думці вищих верств українського суспільства кінця XVIII ст. панував негативний стереотип запорожців. В "Енеїді" автор реабілітує запорожців уже через мову і стиль, наближаючи їхній образ до утвердженого в читацькій уяві позитивного ставлення до козацької держави. Науковець віднаходить у тексті "Енеїди" І.Котляревського стратегії, які впливають на читача так, щоб змінити його попередні стереотипи мислення і бачення. Методологічне підґрунтя праць М.Павлишина дозволило йому представити новий підхід до прочитання твору І.Котляревського, поглибило наше розуміння його провокаційного дискурсу.

У пункті 2.2.3. – *"Рецепція української літератури ХХ століття у книжці М.Павлишина "Канон та іконостас"* – аналізуються інтерпретаційні стратегії М.Павлишина щодо творчості відомих українських авторів (В.Винниченка, О.Бердника, О.Гончара, М.Руденка, П.Загребельного, Є.Гуцала, В.Шевчука, І.Калинця, В.Стуса, Ю.Андруховича та інших). Зазначено, що літературознавець зосереджує свою увагу на аргументаційній площині твору, на його риторичному контексті, функція якого – "переконати" публіку, запропонувати їй певний спосіб думання. Дослідник звертається до поняття читацького "горизонту сподівань" – "сукупності понять та читацьких звичок, що їх даний твір передбачає як спільну власність читацької публіки, до якої він спрямований"³. Для прикладу, у "Соборі" Гончара М.Павлишин вичитав аргумент, що екологічне нищення – це провина перед майбутнім людства, до якого входять і людина, і природа; втрата культури або мови була б такою ж трагічною для людства, як знищення природного середовища. У романі П.Загребельного "Я, Богдан" учений трактує Хмельниччину як процес, як серію змін і перетворень, як генезу слави гетьмана. На думку М.Павлишина, власне присутність різних поглядів на події й особи заперечує тезу, що існує об'єктивна історія пізнавального методу марксизму-ленінізму. Для глибшого розуміння В.Стуса науковець пропонує сучасному читачеві читати поета „масою” (тобто не окремі поезії, а цикли, збірки тощо). На думку критика, після такого прочитання створюється цілісне уявлення небагатьох, зате часто бачених речей, які стають формами світу. "Світ ранніх "Палімпсестів" – це мікрокосмос, вписаний у макрокосмос, причому мікрокосмос – це тюремний інтер'єр, символом якого є квадрат, а макрокосмос – це всесвіт з його планетами, зорями та їхніми рухами, символ яких – коло".⁴

³ Історії мистецтв та їх історії. Інтерв'ю з Марком Павлишиним і Вірляною Ткач (розмовляла С.Матвієнко) // Література Плюс. – 2002. – №7. – С.2.

⁴ Павлишин М. Квадратура круга: пролегомени до оцінки Василя Стуса // Канон та іконостас. – К.: Час, 1997. – С. 157 – 174.

Доведено, що поняття риторики і її проєкції на співвідношення автора, тексту та публіки є основним у М.Павлишина, вони можуть стати важливими допоміжними компонентами для глибшого пізнання літератури в її історичній перспективі. Концепція М.Павлишина доповнює й поглиблює сучасне розуміння важливих сторін історії української літератури та стимулює активність наукової думки.

У підрозділі 2.3. – **"Історія української літератури у світлі постколоніальної критики: Мирослав Шкандрій "В обіймах імперії. Російська та українська літератури новітньої доби"** – на основі праці М.Шкандрія досліджується проблема інтерпретаційного потенціалу постколоніальної критики.

У пункті 2.3.1. – *"Мирослав Шкандрій як літературознавець"* – подано біографічні відомості, окреслено коло наукових зацікавлень М.Шкандрія, констатовано основні положення постколоніальної критики, на які спирається науковець, аналізуючи твори художньої літератури. У дослідженні зазначено, що постколоніальні студії виникли в англomовному світі на базі досягнень різноманітних методологій: деконструктивізму, психоаналізу, марксизму, нового історизму, фемінізму, при цьому вони враховували особливості історичних, культурологічних моделей країн, що звільнилися від колоніального ярма. Постколоніальна критика порушує проблеми етнічності, національної ідентичності, культурної універсальності, культурної гібридності та культурної відмінності, проблеми мови, історії.

Доводиться той факт, що до терміна "постколоніалізм" вдаються для позначення теоретичної та критичної методологій, яка застосовується при вивченні (літератури, політики, історії) колишніх колоній європейських імперій. Йдеться про два види протистояння колоніалізму в культурі – антиколоніальний та постколоніальний. Антиколоніальним вважають звичайний опір колоніалізму (спроби переосмислити колоніальні цінності, щоб на місце імперських міфів поставити справжні ідеї національного визволення). Поняття постколоніального формується під "впливом постструктуралізму й постмодернізму, де префікс пост- не виключає паралельного існування в часі й виражає не так заперечення, як діалектичне зняття модернізму й структуралізму"⁵. На переконання М.Павлишина, постколоніальне, відмежовуючись від колоніального, одночасно вбирає в себе його історичний досвід, а той співіснує з ним в одному часі, місці та навіть одному культурному явищі.

Акцентовано, що постколоніальні дослідження можуть стати підґрунтям у "розкодуванні" культур Російської імперії, Радянського Союзу та країн, що утворилися

⁵ Павлишин М. Постколоніальна критика і теорія // Слово, знак, дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст./ За ред. Марії Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів: Літопис, 2001. – С. 705.

після його розпаду. Відмічено, що окремі згадки про постколоніальну критику подибуємо в працях вітчизняних дослідників (Г.Сивоконя, О.Федунь, О.Галича), однак ґрунтових досліджень, присвячених постколоніальній критиці, в сучасній українській літературознавчій науці поки що немає.

У пункті 2.3.2. – *"Місце і роль української літератури в імперському дискурсі"* – здійснена спроба на матеріалі книжки М.Шкандрія "В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби" поглянути на українсько-російські взаємини через призму постколоніальних теорій. Такий погляд дозволяє по-новому інтерпретувати відомі художні твори, роль і значення творчості багатьох митців. Предметом докладного аналізу М.Шкандрія є формування і розвиток імперського дискурсу в творах класиків російської літератури й оборонного антиімперського контрдискурсу в українській літературі. Під поняттям "дискурс" розуміємо сукупність висловлювань і текстів, які певним чином узгоджені між собою і діють як спільна сила.

Імперські режими, як зазначає постколоніальна теорія, намагаються утвердитися всіма доступними способами. Культура – один із них. "Культурні явища (мистецькі твори, культурні установи, процеси в культурному житті суспільства) можна вважати колоніальними, якщо вони сприяють утвердженню чи розвитку імперської влади: позбавляючи престижу, звужують поле активності, обмежують видимість, а то й нищать те, що є місцевим, автохтонним, словом – колоніальним, натомість підкреслюючи гідність, світову масштабність, сучасність, необхідність і природність столичного".⁶ "Культурне поневолення" України здійснювалося через панівний (у нашому випадку російсько-імперський) дискурс.

У дисертації зазначено, що об'єктом імперського дискурсу можуть бути не лише заморські колонії, а й прилеглі території. Літературний образ України в російській літературі був аналогічним до образів інших російських прикордонних земель: Кавказу, Сибіру, Середньої Азії, Польщі. У російській літературі початку XIX століття ці землі зображували як імперські пограниччя, фемінізуючи їх та пов'язуючи з усім застарілим, сільським, жорстоким і примітивним. У той час культура метрополії, на їх переконання, була вищою, витонченішою, модернішою, перспективнішою. Образи України та українців (партнери в будівництві імперії ("малороси"), як зрадливі вороги ("мазепинці") або як колонізовані маси ("хохли") у російській літературі відповідали моделям, сформованим колоніальним та антиколоніальним дискурсом в інших частинах світу. Звернено увагу на той факт, що розмаїття імперських колоніальних відносин не дає змоги виразно розрізнити

⁶ Павлишин М. Що перетворюється в „Рекреаціях” Ю.Андруховича // Канон та іконостас. – К.: Час, 1997. – С. 246.

обидва терміни, і тому в дослідженнях колоніального й постколоніального дискурсу їх подекуди вживають як синоніми.

У пункті 2.3.3. – *"Український колоніальний контрдискурс у праці М.Шкандрія"* – проаналізовано концепцію дослідника, виходячи з якої можна виокремити три етапи українського колоніального контрдискурсу: українська класика XIX століття, український модернізм, український постмодернізм. Українська література у другій половині XIX ст. поступово перестає бути частиною "загальноросійської", формуючи свій канон, інституції (критику, видавництво, часописи), читача і свій самостійний, відмінний від імперського дискурс. У роботі зазначено, що цьому процесові прислужилася творчість Г.Квітки-Основ'яненка, І.Нечуя-Левицького, П.Мирного, М.Гоголя, Т.Шевченка, А.Свидницького, І.Франка, Лесі Українки та інших українських митців.

Даючи оцінку українському модернізму, М.Шкандрій дійшов висновку: потужним антиколоніальним виявом українського контрдискурсу проти неоімперського російського дискурсу є літературна дискусія 1925 – 1928 рр., твори М.Хвильового – виклик імперії та гегемонії, у романах В.Домонтовича порушено проблеми морального боку легітимного використання влади, у поезії Є.Маланюка утверджується "психологічна незалежність", що була обов'язковою умовою антиколоніальної політики. Творчість Т.Осьмачки, У.Самчука, І.Багряного, Юрія Клена, В.Барки, а особливо В.Стуса – це література, яка не мириться з радянським режимом, твори Р.Іваничука, Є.Гуцала засвідчують повернення в літературу репресованої національної ідеї. Зазначено також, що український постмодернізм має антиколоніальний компонент (контркультурні твори, що впродовж тривалого часу поширювалися через самвидав, та розвиток химерного роману в прозовій творчості). Літературний доробок Ю.Андруховича є "прикладом траєкторії розвитку нинішньої постколоніальної літератури"⁷. Постколоніальні й постмодерні твори Ю.Андруховича, В.Неборака, О.Ірванця, а також представників "Пропалої грамоти", "Лугосаду" позбавили імперський дискурс бінарної опозиції.

У **висновках** підсумовуються основні результати дослідження.

Літературознавство української діаспори є невід'ємною складовою частиною американського літературознавства, а також посідає важливе місце і у "материковій" філологічній науці. Більшість українців-науковців, закинутих долею історії в далекі світи, створюючи осередки, об'єднання, видавництва, своєю наполегливою працею утверджували в світі українське слово, знайомили з ним світову громадськість. Їхня творчість заслуговує на увагу сучасних дослідників, адже Україна, її доля, рідна мова

⁷ М.Шкандрій. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер. з англ. П.Тарашук. – К.: Факт, 2004. – 496 с.

завжди були в центрі уваги їх літературознавчих праць. Розвідки філологів з діаспори відзначаються глибоким аналізом багатьох проблем літературного процесу (20 – 30-і та 60 – 70-і роки ХХ століття), творчості письменників (Т.Шевченка, М.Хвильового, В.Стуса та багатьох інших), що є невід’ємною частиною української літератури та культури.

Осмилення інтерпретаційних стратегій та методологій, на які спираються західні україністи (міфологічна (архетипна) критика, рецептивна естетика, постколоніальна критика), стало важливою актуальною проблемою української науки про літературу. У сучасному вітчизняному літературознавстві найбільшого поширення набула міфологічна критика.

Міфологічна інтерпретація творчості Т.Шевченка Г.Грабовичем викликала конструктивну полеміку в українському літературознавстві. Розвідка "Поет як міфотворець" є складовою сучасного шевченкознавства, вона зацікавить усіх, хто вивчає літературний міф у широкому контексті.

Огляд праць М.Павлишина засвідчує його широку обізнаність з українською літературою та культурою взагалі. Найприкметніша риса критики М.Павлишина – можливість розкутого, незалежного від будь-яких упереджень трактування твору, творчості, літератури загалом. Для нього важлива сама ідея інтерпретації, яка вміщає у собі ряд положень: тісний зв’язок між автором і текстом, істинний зміст, когерентність тексту. У парадигмі текст/читач науковець надає перевагу читачеві. Усі тексти, включно з літературними, критик розглядає за допомогою „риторичної ситуації”, в якій бере участь оратор і публіка. Такий підхід, запропонований М.Павлишином для аналізу творів української літератури, є важливим допоміжним компонентом для глибшого і точнішого розуміння літератури в її історичній перспективі.

У контексті постколоніальної критики вагомою є книга канадського літературознавця Мирослава Шкандрія "В обіймах імперії. Російська та українська літератури новітньої доби". Акцентуємо, монографія М.Шкандрія не є постколоніальною історією української літератури. Завдання автора полягало в тому, щоб у межах історичної реальності "придивитися" до окремих праць і постатей, з’ясувати межі панівного дискурсу та контрдискурсу, починаючи від зародження сучасного націоналізму і закінчуючи утвердженням української незалежності 1991 року.

У другій половині ХІХ століття російська та українські літератури перетворилися на дві різні системи, кожна з яких мала свою специфіку. Існування двох конкурентних дискурсів (імперського в російській літературі та національно-визвольного в українській) свідчить про вагомні причини такої розбіжності.

Дослідження М.Шкандрія сприяє кращому розумінню суті "дискурсів": колоніальний дискурс допомагає усвідомити, як гегемонія відображається в літературі, антиколоніальний дискурс доводить, як різні естетичні стратегії руйнують цю гегемонію, постколоніальний – висвітлює суперечності, двозначності, властиві літературним текстам, автори яких намагаються звільнитися від колоніальної залежності.

Літературознавчий доробок діаспорних науковців кількісно і якісно збагачує українську культуру, поглиблює наше розуміння української літератури, допомагає заповнити "білі плями" в її історії, повертає в літературу забуті імена українського письменства.

У **додатках** вміщено віртуальне інтерв'ю з відомими літературознавцями-україністами Іваном Фізером та Марком Павлишиним (e-mail).

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Чобанюк М. Літературознавчі дослідження Юрія Луцького // Літературознавчий збірник. – Вип. 17 – 18. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 51 – 61.
2. Чобанюк М. Футуризм у дослідженнях О.Ільницького // Літературознавчий збірник. – Вип. 19. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – С. 136 – 146.
3. Чобанюк М. Історія української літератури у світлі постколоніальної критики. "В обіймах імперії. Російська та українська літератури новітньої доби" Мирослава Шкандрія. – Львів: Видавництво "Манускрипт", 2007. – 21 с.
4. Чобанюк М. Постколоніальна критика // Літературознавчий збірник. – Вип. 21-22. – Донецьк: ДонНУ, 2005. – С. 99 – 110.
5. Чобанюк М. Мирослав Шкандрій: літературна політика в Україні // Проблема "Людина і влада" в літературі та культурі. – Збірник наукових праць: Матеріали міжнародного науково-практичного семінару. – Siedlce: "Sprint", – С.83 – 89.
6. Чобанюк М. Українська література крізь призму рецептивної естетики у працях Марка Павлишина // Літературознавчий збірник. – Вип. 26 – 27, Донецьк: ДонНУ, 2006. – С. 131 – 144.
7. Чобанюк М. „Постмодернізм” очима західних науковців” // Наукові записки ХДПУ. Серія літературознавство. – Вип. 3 (51). – Ч. II. – Харків: ППВ "Нове слово", 2007. – С. 35 – 44.
8. Чобанюк М. Марко Павлишин про духовний потенціал роману О.Гончара "Собор" // Література. Фольклор. Проблеми поетики // Зб. наук. праць. – Вип. 27. – Ч. I. – Ред. кол.: АВ Козлов (відп. ред.) та ін. – К.: Акцент, 2007. – С. 472 – 478.

АНОТАЦІЯ

Чобанюк М.М. Сучасне українське літературознавство в англomовному (Австралія, Канада, США) науковому світі: методологічні аспекти. – Рукопис. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури. – Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, 2007.

У дисертації розглядається стан сучасного українського літературознавства в англomовному (Австралія, Канада, США) науковому світі. У роботі зазначено, що досвід західного українознавства недостатньо вивчений у материковій науці про літературу, до сьогоdnішнього дня тривають методологічні дискусії щодо доцільності адаптації і впровадження західних методологій на українському ґрунті.

Предметом дисертаційного дослідження є літературознавчі праці Г.Грабовича "Шевченко як міфотворець" (міфологічна критика та структурна антропологія), М.Павлишина "Канон та іконостас" (рецептивна естетика), М.Шкандрія "В обіймах імперії. Російська та українська літератури новітньої доби" (постколоніальна критика).

Осмилення інтерпретаційних стратегій та методологій (міфологічна критика, рецептивна естетика, постколоніальна критика), на які спиралися західні україністи, є актуальною проблемою українського літературознавства, позаяк дає можливість розширити наукові горизонти сучасного українознавства.

Ключові слова: українське літературознавство, міфологічна критика, рецептивна естетика, постколоніальна критика, дискурс, стратегії, міф.

АННОТАЦІЯ

Чобанюк М.М. Современное украинское литературоведение в англоязычном (Австралия, Канада, США) научном мире: методологические аспекты. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10. 01. 06 – теория литературы. – Тернопольский государственный педагогический университет им. Владимира Гнатюка, Тернополь, 2007. – Рукопись.

В диссертации рассматривается современное украинское литературоведение в англоязычном (Австралия, Канада, США) научном мире. В работе отмечено, что опыт западного украиноведения недостаточно изучен в современной украинской науке о литературе.

Для научных работ литературоведов-украинистов характерне глубокий анализ многих проблем литературного процесса (20 – 30-х и 60 – 70-х годов XX века), творчества писателей (Т.Шевченко, И.Франко, Леси Украинки, В.Стуса и многих других). Особого внимания заслуживают научные труды Д.Чижевского, Ю.Лавриненко, Е.Маланюка, Г.Костюка, Ю.Луцкого, И.Физера, Г.Грабовича, М.Шкандрия, О.Ильницкого, М.Павлишина.

Предметом диссертационного исследования выступают литературоведческие работы Г.Грабовича "Шевченко как мифотворец" (мифологическая критика и структурная антропология), М.Павлишина "Канон и иконостас" (рецептивная эстетика), М.Шкандрия "В объятиях империи" (постколониальная критика).

В первой главе представлены основные данные о зарождении и развитии украинского эмиграционного литературоведения, дается характеристика центров, учреждений, научных издательств, имевших непосредственное отношение к украинскому литературоведению в США, Канаде, Австралии. Акцентируется на том, что на продолжении всей истории диаспорное литературоведение прошло определенную мировоззренческую эволюцию, хотя научные интересы оставались традиционными (творчество Т.Шевченко, И.Франко, Леси Украинки, писателей 20 – 30-х годов, а также современных писателей). В работе рассматриваются наиболее резонансные дискуссии в научной жизни западной украинистики (Г.Грабович – М.Павлишин, О.Ильницкий – М.Павлишин).

Вторая глава посвящена непосредственному рассмотрению основных течений диаспорного литературоведения: мифологической критики, рецептивной эстетики, постколониальной критики. Акцентируется на том, что работа Г.Грабовича "Поэт как мифотворец", несмотря на острые дискуссии и неприятие мифологической интерпретации творчества Шевченко со стороны некоторых украинских ученых, является составной современной шевченковедения и неотъемлемой частью мифологической критики как культурного феномена.

Отмечается, что литературоведческая концепция М.Павлишина – рецептивная эстетика – дополняет и углубляет понимание важных сторон истории украинской литературы и стимулирует активность научной мысли, а некоторые понятия риторики и ее проэкции на соотношение автора, текста и читателей, а также размышление над читательским "горизонтом ожиданий" могут стать важными компонентами углубленного понимания литературы в ее исторической перспективе.

В работе всецело исследуются постколониальные студии, возникшие в англоязычном мире на основе достижений различных методологий (деконструктивизма,

психоанализа и др.). Благодаря постколониальной критике затрагиваются проблемы этничности, национальной идентичности, культурной универсальности, проблемы языка и истории. Под этим углом зрения анализируется концепция М.Шкандрия, исходя из которой можно говорить о трех этапах украинского колониального контрдискурса: украинская классика XIX века, украинский модернизм, украинский постмодернизм. Автор также приходит к выводу, что монография М.Шкандрия не является постколониальной историей украинской литературы. Цель ее состоит в том, чтобы углубить понимание колониального и постколониального дискурсов.

Осмысление интерпретационных стратегий и методологий (мифологическая критика, рецептивная эстетика, постколониальная критика) сегодня является актуальной проблемой украинского литературоведения, поскольку дает возможность расширить научные горизонты современного украиноведения.

Ключевые слова: украинское литературоведение, мифологическая критика, рецептивная эстетика, постколониальная критика, диспут, миф, стратегии.

SUMMARY

Chobanyuk M.M. Modern Ukrainian literary criticism in the Anglo-languages (Australia, Canada, USA) scientific world: methodological aspects. – Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of philology in speciality 10.01.06. – Theory of literary. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. – Ternopil, 2007.

Analysis of the modern Ukrainian literary criticism in the Anglo-languages (Australia, Canada, USA) scientific world is considered in the dissertation. Experience of the western Ukrainian literary criticism isn't made a careful in the Ukrainian science about literary.

Subject of the dissertation are G.Grabowich's "Shevchenko as Mythocritics" (mythological criticism and structural anthropology), M.Pavlyshyn's "Canon and Iconostasis" (receptive aesthetics), M.Shkandrij's "Russia and Ukraine. Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times" (postcolonial criticism) works.

Key words: Ukrainian literary criticism, mythological criticism, receptive aesthetics, postcolonial criticism, debate, strategy, myth.